

J.R. ter Molen

Een bezichtiging van het poppenhuis van Petronella Brandt-Oortman in de zomer van 1718

Sommige reisbeschrijvingen uit vroeger eeuwen worden vanwege de rijkdom aan gegevens die zij bevatten, nog steeds regelmatig geraadpleegd en geciteerd. In het bijzonder geldt dit voor de *Merkwürdige Reisen* van Zacharias Conrad von Uffenbach, waarin de talrijke, boeiende ervaringen zijn vastgelegd, die de auteur tussen november 1709 en april 1711 in het gezelschap van zijn broer Johann Friedrich had opgedaan tijdens een rondreis door een deel van Duitsland, Nederland en Engeland.¹

De gefortuneerde Frankfurter patriciër, die zelf een hartstochtelijk verzamelaar was en onder meer over een immense verzameling boeken beschikte², besteedde vanwege deze bijzondere belangstelling vooral veel aandacht aan bibliotheken van universiteiten, kerken en particulieren, alsmede aan het aanbod van antiquaren. Maar ook werden bezoeken gebracht aan kunstenaars en geleerden, werden de kabinetten van verzamelaars bewonderd en bezichtigde hij interessante bedrijven, historische gebouwen en monumenten.

Aan het reisverslag, dat pas in 1753 en 1754 als een driedelig werk werd gepubliceerd, is door Johann Georg Schelhorn bij wijze van inleiding een uitvoerige levensbeschrijving van de toen inmiddels overleden Zacharias Conrad von Uffenbach toegevoegd. Hieruit blijkt dat hij zich reeds in 1702, op negentienjarige leeftijd, naar Dresden had begeven en in 1705 voor het eerst in Holland verbleef.

De behoefte om ter vermeerdering van zijn kennis reizen te maken, was hierdoor in hoge mate opgewekt en heeft ook in zijn latere leven nog herhaaldelijk geleid tot een kortstondig of langduriger verblijf buiten zijn geboortestad. Hoewel hij steeds reisverslagen schijnt te hebben bijgehouden, werden alleen de uitvoerige aantekeningen van zijn tocht door West-Europa in de jaren 1709-11 van voldoende betekenis geacht om in boekvorm uit te geven. Terloops merkt Schelhorn op, dat Von Uffenbach in de zomer van 1718 *eine Lustreise in beide Niederlande* maakte; deze tocht had naar zijn mening echter slechts het karakter van een *Gemüths-Ergötzung* gehad, hetgeen al duidelijk maakt waarom de erudiete lezer van de *Merkwürdige Reisen* daarover niet nader geïnformeerd behoefde te worden.

Bij toeval ontdekte ik tijdens een onderzoek in de Universiteitsbibliotheek van Göttingen, dat het verslag van deze plezierreis uit 1718 daar in manuscript bewaard gebleven is.³ Bij nadere bestudering bleek, dat het reisgezelschap veel locaties niet zozeer vanuit wetenschappelijke interesse heeft bezocht als wel vanwege de aantrekkelijkheid ervan uit recreatief oogpunt. Dit zal dan ook de reden zijn, waarom Schelhorn deze reisbeschrijving met een zekere minachting terzijde heeft gelegd. Maar voor ons bevatten deze observaties van iemand met een zeer brede belangstelling een schat aan tot dusverre nauwelijks bekende of zelfs geheel onbekende informatie

Afb. 1. Het poppenhuis van Petronella Brandt-Oortman, na de restauratie, h. 255 cm. Amsterdam, ca. 1690. Rijksmuseum, Amsterdam.

over de Nederlanden in de vroege achttiende eeuw.

De reisbeschrijving begint op 29 juni 1718, toen het gezelschap in Düsseldorf was aangekomen. Vandaar volgde men de Rijn tot Arnhem en werd alvorens naar Utrecht door te reizen een aantal Gelderse kastelen en buitenplaatsen bezichtigd zoals Rosendaal en het Loo. Via de Vecht ging Von Uffenbach met zijn gasten naar Amsterdam, waar zij op 8 juli hun intrek namen in *Het Wapen van Embden* en tot 20 juli verbleven. De volgende reisdoelen waren Haarlem, Leiden, Den

Haag, Delft en Rotterdam. Vandaar kwamen men via Gorinchem in Breda, waarna de tocht werd voortgezet in de Zuidelijke Nederlanden. Daar werden onder meer de steden Antwerpen, Mechelen, Brussel en Leuven bewonderd. De reizigers gingen tenslotte via Aken richting Keulen, waar het verslag op 17 augustus beëindigd werd met informatie over de wijze waarop men naar Frankfurt zou terugkeren.

Wie met de gebroeders Zacharias Conrad en Johann Friedrich von Uffenbach waren mee-gereisd, blijkt tijdens een wandeling door

Amsterdam. De aanblik van een grote goederenweegschaal op een van de grachten nodigt uit om ieders gewicht vast te stellen; het resultaat is nauwkeurig in het reisverslag vastgelegd, inclusief het totaalgewicht van alle aanwezigen.⁴ Uit deze gegevens blijkt dat de beide Von Uffenbachs door hun echtgenotes werden vergezeld alsmede door hun jongste broer Wilhelm. Voorts wordt met *Frau Lindheimern* hun enige zuster Anna Sibille bedoeld, die in 1693 met Johann Jost Lindheimer was gehuwd en die haar dochter Catharina Charlotta had meegenomen. *Jungfer Lehnemann*, Rebecca geheten, was waarschijnlijk een stiefdochter van Johann von Uffenbach, wiens echtgenote de weduwe was van de rijke veehandelaar Franz Lehmann. Een volgende gast was *Mons. Schneider*; deze Wilhelm Schneider gen. Schmidt was een stiefzoon van Zacharias von Uffenbach, wiens vrouw eerder gehuwd was geweest met zijn goede vriend Johann Nikolaus Schneider. Tenslotte behoorde een huisvriend van de Von Uffenbachs, Johann von Glauburg, tot het gezelschap, terwijl van het huispersoneel de bediende Ernst en het dienstmeisje Christina aanwezig waren. Het nog ongepubliceerde reisverslag⁵, waarin de belevenissen van deze 'touristen' uit Frankfurt werden vastgelegd, is voor ons van grote betekenis omdat daarin onder meer een van de hoogtepunten uit de collecties van het Rijksmuseum uitvoerig wordt belicht: het beroemde poppenhuis van Petronella Brandt-Oortman, dat gedurende de afgelopen jaren een omvangrijke restauratie heeft ondergaan en recentelijk weer is opgesteld (afb. 1).⁶ Het kostbaar uitgevoerde kabinet werd reeds in 1821 aangekocht voor het destijds in het Mauritshuis ondergebrachte Kabinet van Zeldzaamheden en is in 1875 naar Amsterdam overgebracht. Aanvankelijk werd verondersteld dat het poppenhuis in opdracht van tsaar Peter de Grote was vervaardigd maar vervolgens in het bezit gekomen zou zijn van Christoffel Brants. In latere publicaties werd – eveneens ten onrechte – Christoffel Beudeker als de eerste eigenaar beschouwd.⁷ In 1953 kon door mejuffrouw dr. I.H. van Eeghen worden aangetoond dat het poppenhuis was uitgevoerd voor Petronella Oort-

man, die na een eerste huwelijk met Carel Witte in 1686 hertrouwd was met de zijdelankoper Johannes Brandt.⁸ Bij haar overlijden in november 1716 bleef deze echtgenoot met een dochter Hendrina en twee zoons achter.

Von Uffenbach wekt de indruk, dat het destijds niet eenvoudig was om het poppenhuis te zien te krijgen. Zo zou zelfs aan Prins Eugenius van Savoye de toegang geweigerd zijn; overigens was een ongelukkige samenloop van omstandigheden hiervan de oorzaak, omdat zijn bezoek aan Amsterdam juist plaatsvond toen mevrouw Brandt-Oortman op haar sterfbed lag.

Maar ook de weduwe van de Friese Oranjeprins Johan Willem Friso, de vooral onder haar bijnaam 'Maryke Meu' bekende Maria Louise van Hessen-Cassel, was bepaald niet met open armen ontvangen. Zij had het poppenhuis pas te zien gekregen, nadat haar verzoek om het te bezichtigen reeds tweemaal was afgewezen en zij zich uiteindelijk onaanvaardigd bij de familie Brandt had laten voorrijden.

Er was dan ook alle aanleiding om in het verslag nadrukkelijk de naam te vermelden van de persoon, die voor een introductie had gezorgd: een zekere Heer Hahn, met wie vermoedelijk de schelpenverzamelaar De Haan wordt bedoeld die Von Uffenbach tijdens zijn eerdere bezoek aan Amsterdam had leren kennen.⁹ Het gezelschap werd op 19 juli 1718 door de dochter Hendrina Brandt vriendelijk ontvangen in haar ouderlijk huis aan de Warmoesstraat, dat toevalligerwijze *zur Statt Franckfurt benahmt* was.¹⁰ Eerst werd er thee gedronken en vervolgens was men ongeveer drie uur bezig met de bezichtiging van het poppenhuis; 's avonds namen de gasten pas na achten afscheid van de gastvrije familie Brandt.

Volgens de informatie, die mejuffrouw Brandt verstrekke, zou haar moeder in totaal 20.000 tot 30.000 gulden aan het poppenhuis gependeld hebben. Hoeveel geld zij aan haar 'liefhebberij' besteedde, wordt duidelijk, wanneer men zich realiseert dat in die tijd met de verkoop van aanzienlijke panden vergelijkbare bedragen gemoeid waren. Zo kocht Nicolaes Witsen in 1675 het huis

Afb. 2. Detail van het poppenhuis van afb. 1. Zijwand met het spiegelmonogram BO; inlegwerk van tin in schildpad op een eikehouten basis.

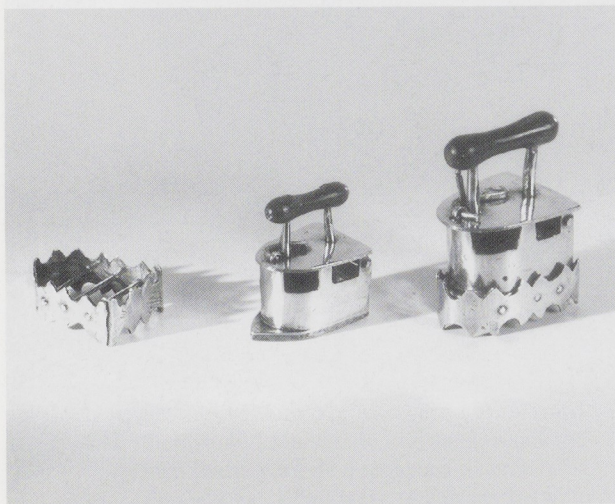

Afb. 3. Jacob Appel, *Het poppenhuis van Petronella Brandt-Oortman*; perkament op doek, 87 x 69 cm.
Rijksmuseum, Amsterdam.

Afb. 4. Twee koperen strijkijzers met hun roosters, behorend tot de inventaris van het poppenhuis. h. strijkijzers 3 en 3,7 cm.

Herengracht 603 voor f 28.000,- terwijl Jacob Trip in 1685 Herengracht 541 voor f 32.000,- verkocht.¹¹ Opmerkelijk is voorts de mededeling, dat een helaas niet met name genoemde meubelmaker, die voordien aan het Franse hof werkzaam zou zijn geweest, gedurende drie jaar ten huize van de familie Brandt aan het poppenhuis had gewerkt.¹² Deze kundige vakman was bedreven in de bewerking van schildpad en beheerste bovendien diverse andere technieken, onder meer op het werkterrein van slotenmakers en zilversmeden. Inderdaad zijn de buitenwanden van het meubel, evenals het onderstel en de deuren, bedekt met een laagje schildpad, waarin fijne ornamenten in tin zijn opgenomen; de decoratie vormt op het midden van de zijwanden een spiegelmonogram met de letters B en O, de initialen van het echtpaar Brandt-Oortman (afb. 2). Deze techniek is kort voor 1700 door André-Charles Boulle geperfectioneerd en wordt daardoor met de term 'Boulle-werk' aangeduid, maar werd ook enkele decennia eerder reeds in Frankrijk toegepast. Dat Von Uffenbach ten onrechte opmerkte dat de ornamentiek in zilver zou zijn uitgevoerd, wordt verklaarbaar nu het kabinet recentelijk een ingrijpende restauratie heeft ondergaan, waarbij de inmiddels gepolijste tinnen onderdelen inderdaad de glans van edelmetaal hebben gekregen.

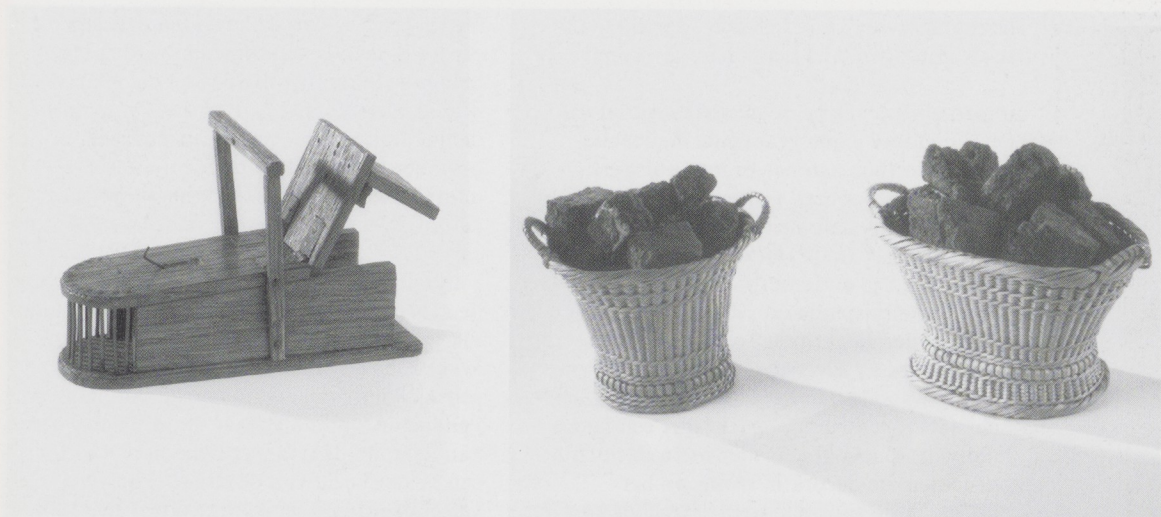
Het inwendige van de kast is in drie lagen verdeeld, die als verschillende verdiepingen beschouwd kunnen worden en die elk een drietal vertrekken bevatten, terwijl zich ook daarachter nog het een en ander bleek te bevinden. Doordat de poppen, die het interieur 'bevolkten', verloren zijn gegaan¹³ en ook enkele andere onderdelen van de oorspronkelijke inrichting niet meer bestaan, waren diverse aspecten van het huis, die voor de achttiende-eeuwse beschouwer nog duidelijk waren, uit het gezichtsveld verdwenen. Weliswaar beschikt het Rijksmuseum over een schilderij van Jacob Appel, dat het poppenhuis in zijn oude staat toont¹⁴, maar ook aan de hand daarvan kreeg men niet altijd een helder beeld van de situatie, die in de verschillende kamers wordt uitgebeeld (afb. 3). Daarom vormt het met allerlei anekdotes verrijkte commentaar, dat zorgvuldig in het verslag werd opgetekend toen het reisgezelschap als het ware een rondgang maakte door dit poppenhuis, een bijzonder waardevolle aanvulling; bovendien wordt ons via deze bron een beter inzicht verschaft in de feitelijke betekenis en bedoeling, die aan dit 'bewoonde huis' ten grondslag hebben gelegen.

De bezichtiging begint op de bovenverdieping met de zolderkamer links. Ongetwijfeld vanwege de lange rij kleerstocken, die onder de zoldering is aangebracht, wordt deze ruimte door Von Uffenbach als *geräth häng* aangeduid. Uit het schilderij van Appel valt af te leiden, dat hier een dienstmeisje bezig was met het strijken van wasgoed. Haar beide koperen strijkijzers met hun houten handvat en voorzien van een bijbehorend rooster, zijn bewaard gebleven (afb. 4); blijkbaar trok de gedetailleerde uitvoering hiervan ook reeds de aandacht van het reisgezelschap, aangezien speciale melding wordt gemaakt van *ein artig bigeleisn*.

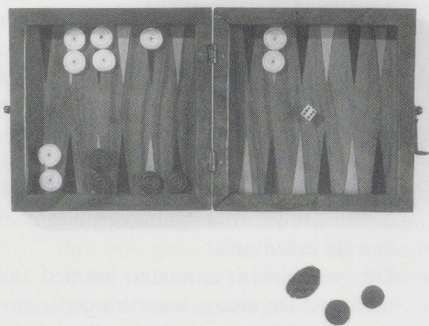
Het middelste vertrek werd volgens Von Uffenbach *provisie kamer* genoemd; de met een trap te bereiken bovenruimte diende voor de opslag van hout. Verder werd er allerlei huisraad bewaard, waarvan een spinnewiel, stoven, muizevallen en een wafelijzer speciaal vermeld werden; alleen het laatstgenoemde object is niet meer aanwezig. De val¹⁵ heeft

Afb. 5. Eikehouten ratteval uit het poppenhuis.
l. 6,3 cm.
Afb. 6. Manden met turf uit het poppenhuis.
h. mand 4,5 cm.

Afb. 7. Detail uit het schilderij van afb. 3. De zaal.

Afb. 8. Verkeerbord met een triktrak-spel, uit het poppenhuis. l. (opengeklapt) 11,6 cm.

de vorm van een rechthoekig kistje, waarin het naar binnen gelokte dier door middel van een dichtvallend klepje gevangen kan worden (afb. 5). Tot de aanwezige brandstof behoorde ook *artig praeparirter torff*, welke turfjes eveneens nog bewaard gebleven zijn (afb. 6).

De kamer rechts fungeerde als *kinder kamer*, *wo fein Ost-Indisch porcellan auff stehet*. In deze kamer, waarin blijkens het schilderij twee kinderen werden bezig gehouden, bevinden zich een 'paviljoenbed', een wieg en enkele eenvoudige stoelen. Op de kast, die naast de schoorsteen tegen de wand geplaatst is, staan inderdaad enkele porseleinen vazen, maar deze vormen geen opvallend onderdeel van de inrichting zoals de vermelding door Von Uffenbach suggereert.

De middelste verdieping bevat de belangrijkste vertrekken van het huis. De links gesitueerde *beste kamer* is van fraaie beschilderingen voorzien. Volgens Von Uffenbach zou het plafond, waarop een wolkenlucht met vogels is weergegeven, door *phoenix* zijn uitgevoerd, terwijl een andere, niet nader genoemde kunstenaar de landschappen op de wanden had geschilderd. Of de plafondschildering op grond van deze informatie beschouwd kan worden als een werk van Gerard de Lairese, de kunstenaar aan wie men in die periode doorgaans de ere naam Phoenix gaf, dient sterk te worden betwijfeld.

Afb. 9. Zilveren kopeken, behorend tot de inventaris van het poppenhuis. Vermoedelijk Moskou, eind 17de eeuw. l. grootste exemplaar 1,2 cm.; Diam. kleinere muntjes 0,7 en 0,75 cm.

Op basis van een nauwkeurige vergelijking van de toegepaste techniek kan worden vastgesteld dat de decoratie van het plafond en van de wanden naar alle waarschijnlijkheid door dezelfde hand werd uitgevoerd. De wandschildering draagt de initialen N.P., welke signatuur aan Nicolaes Piemont kan worden toegeschreven.¹⁶

In dit vertrek zat de heer des huizes, in de rol van kraamheer; aangezien hij onpasselijk was geworden, bevond zich een arts in zijn gezelschap. Enkele vrienden komen binnen, van wie de dames fraaie kanten aan het fontangekapsel droegen, terwijl op de achtergrond een moorse bediende zijn opwachting maakte. De aldus omschreven situatie is ook op de voorstelling van Appel te zien, zij het dat het arriverende bezoek daar slechts uit één echtpaar bestaat (afb. 7). Blijkbaar viel het met de gezondheid van de hoofdpersoon nogal mee; hij beoefende met zijn medicus namelijk een spel waarbij geld werd ingezet, terwijl zij *Tobacks Pfeiffen* en een kwispedoor bij de hand hadden. Het *dambrett*, dat Von Uffenbach vermeldt, blijkt feitelijk een zogenaamd verkeerbord te zijn. Het dubbele bord is van olijf, ebbe- en palmhout vervaardigd; de buitenzijde is voorzien van een schaakbord en een molenspel, terwijl binnenin een triktrak-spel is aangebracht (afb. 8). Niet alleen dit fraaie spel met enkele van de bijbehorende schijven is bewaard gebleven, maar ook de

Afb. 10. Joh. Voorhout, *De dochters van de farao vinden Mozes*. Schoorsteenstuk uit het poppenhuis, 13,5 x 11,5 cm.

Afb. 11. Zilveren bouilloire en koffiekkan uit het poppenhuis. h. 3,7 en 4,7 cm.

zeer kleine geldstukken, die daarbij als inzet werden gebruikt en die door Von Uffenbach als *Moscoviter münz*te werden omschreven (afb. 9). Inderdaad gaat het hier om zilveren kopeken, zoals die gedurende de zeventiende eeuw in Rusland in omloop waren; deze muntjes, die een gewicht hebben van slechts 0,68 gram of zelfs nog minder, werden uit geplet zilverdraad geknipt en van een muntstempel voorzien.¹⁷ Ook de lange Goudse pijpen en het polychroom beschilderde porseleinen spuwkommetje maken nog deel uit van de inventaris.

Uitvoerig wordt aandacht besteed aan de medicus. De vraag, waar hij gepromoveerd was, werd door mejuffrouw Brandt beantwoord met Harderwijk. Waarschijnlijk noemde zij deze plaats, waarvan de hogeschool weinig aanzien genoot, niet omdat zij ernstig twijfelde aan zijn medisch inzicht; maar zij merkte op dat de pop aldaar gemaakt was door een arme vrouw, die haar arts, de inmiddels in Straatsburg gevestigde *D. Pirchel*, bij wijze van betaling *in wachs bossirt* had. De hier bedoelde geneesheer was

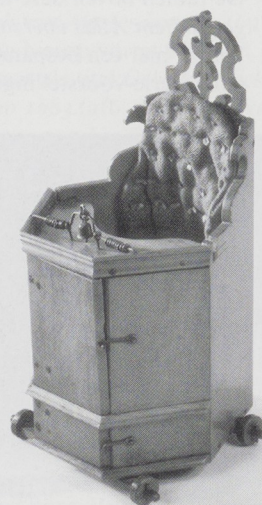
Afb. 12. Palmhouten kinderstoel uit het poppenhuis.
h. 12,4 cm.

dr. Jean Daniël Bilger, die na zijn opleiding en promotie aan de universiteit van zijn geboortestad Straatsburg in 1708 ter vermeerdering van zijn kennis een studiereis was gaan maken door Europa. Na een verblijf in Genève en enkele Duitse universiteitssteden kwam hij naar Leiden om de colleges van Boerhaave, Albinus en Bidloo te volgen; ook ontving hij onderricht van Ruysch in Amsterdam.¹⁸

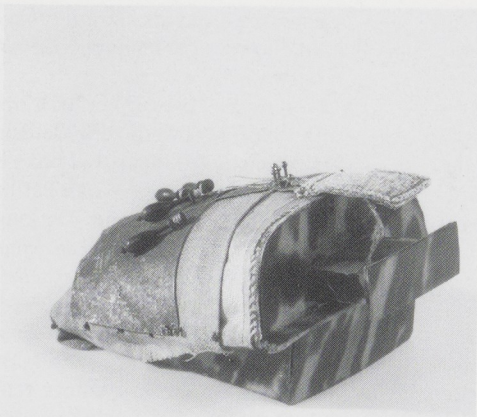
De rechts gelegen kamer op de hoofdverdieping was ingericht als kraamkamer. Het is dan ook geen toeval, dat het schoorsteenstuk in dit vertrek het vinden van Mozes in zijn biezen mandje weergeeft (afb. 10). Deze voorstelling was *vom Verhout gemahlt* en had maar liefst honderd gulden gekost.¹⁹ Verder trok hier het kamerscherm de aandacht, waarvan de stof met *vergulde Stiffgen* was vastgezet; de uit rood laken bestaande bekleding van het zesbladige scherm, die met een rand van zijde wordt omsloten, is inderdaad op het houten frame bevestigd met nageltjes, waarop oud verguldsel kan worden aange troffen. Op de gueridons stonden – zoals het schilderij van Appel bevestigt – een zilveren theeketel met komfoor en een zilveren koffiekann *daran die kleine kranen auff das sauberste gearbeitet*. Op één van deze beide zilveren objecten (afb. 11), waarvan een gedeelte van het hengel en twee van de drie kraantjes verloren zijn gegaan, is een meesterteken afgeslagen, dat aan de Amsterdamse zilversmid Christiaan Warenberg wordt toegeschreven.²⁰ Het kraamkindje droeg een fraaie rammelaar met een kristallen uiteinde, die niet meer aanwezig is. Niet geheel duidelijk is wat bedoeld wordt met de eveneens in dit vertrek bewonderde *Nachtisch von Schildkrott*; mogelijk heeft de auteur van het reisverslag hier een vergissing gemaakt. Tegen de zijwand van de kamer staat namelijk een notehouten ladenkastje, dat op het eerder genoemde schilderij geheel is bedekt met een wit kleed; dit stellig originele meubelstuk is niet versierd met schildpad, maar dit is wel het geval met de daarboven hangende spiegelijst. Von Uffenbach wijst erop, dat de vloer van deze kamer – evenals die van enkele andere vertrekken – van marmer vervaardigd was; ook vermeldt hij, dat in de achterwand een

kleerkast en een als *Geräth schanck* aangeduide legkast voor linnengoed waren ingebouwd.

Alvorens via de gang een blik op de achtertuin te werpen, werd eerst de benedenverdieping bezichtigd. Daar was links een eetkamer of pronkkeuken, waar zich het huispersoneel met de kinderen bevond. De jongste was gezeten in een *holländischen Kinderstülgen oder Cantzelgen mit einer schelle*. Deze kinderstoel, waarvan de vorm aan een preekstoel doet denken, heeft aan de voorzijde twee deurtjes en een bovenblad met daarop inderdaad een belletje en een telraam (afb. 12). Ook de in het verslag genoemde papegaaikooi van koperdraad met koperen knopjes, blik en een ebbehouten bodemplaat is nog steeds aanwezig, evenals het kantkloskussen waarvan de achterwand met een laag schildpad is bedekt (afb. 13). Slechts drie vorkjes met accoladevormige steeluiteinden resteren van de *kleine Löffeln undt giebeln von Silber*. Speciale aandacht kreeg het *feine Ost-Indische Porcellan*, dat speciaal voor dit

Afb. 13. Kantkloskussen uit het poppenhuis. h. 3,2 cm.

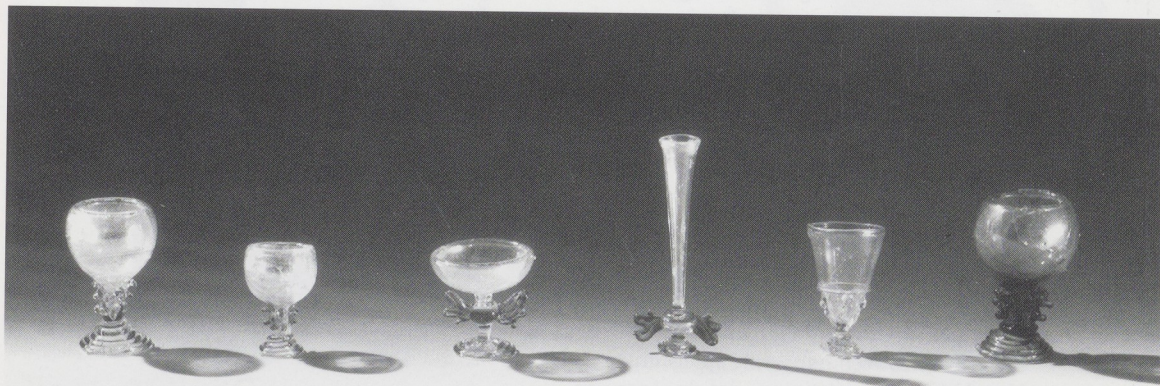
poppenhuis zou zijn uitgevoerd naar het voorbeeld van naar Azië opgestuurde modellen. De kast tegen de achterwand bevat een aantal blauw beschilderde porseleinen borden, alsmede kakiemon schoteljes en kopjes. In de onderkastjes stonden *allerlei Sorten gläszgen sehr nett geblaszen*. Verschillende soorten glaswerk, waaronder lage kommetjes op blauwe pootjes, roemers en groene flessen, alsmede 'façon de Venise' glaasjes en flesjes zijn nog bewaard gebleven (afb. 14). De ramen boven deze kastenwand zijn *mit gemahltem Atlas überzogen* (afb. 15); het betreft hier een bespanning van zijde, waarop chinoiserie-voorstellingen geschilderd zijn;

Afb. 14. Verschillende drinkglazen uit de kast in de pronkkeuken van het poppenhuis. h. 1,6 – 3,35 cm.

drie van deze vier composities zijn ontleend aan prenten uit de reeks *Picturae Sinicae ac Surattanae* van Petrus Schenck, die in 1702 te Amsterdam werd uitgegeven.²¹ De plafondschildering, *perspectivisch gemahlt*, wekt de indruk dat de beschouwer in een koepel omhoogkijkt.

In het middengedeelte van het onderhuis bevindt zich de keuken met een vloer van roodmarmeren vloertegels en een stookplaats met een ronde schoorsteen in de hoek. Von Uffenbach verbaast zich over de functionerende pomp met zijn twee zwengels en koperen kranen²²; het water, dat vanuit een verborgen reservoir kon worden opgepompt, keerde daarin terug via de afvoerpijp van het aanrecht. Tot de inventaris behoorden *Leuchter* en *lichtputzen*; aanwezig zijn nog een koperen zuilkandelaar en een blaker, alsmede een snuiterschaar in een standaard en een kaarsenhouder van vertind ijzer. Ook worden *nett gedeckelte porcellan Krüge* genoemd; deze dekselkannen, die aan een wandrek hangen, lijken inderdaad van porselein te zijn vervaardigd, maar zijn in werkelijkheid van melkglas. Een houten vogelkooi *mit zart vergulden drätgen* is eveneens bewaard gebleven.

Een deur in de achterwand geeft toegang tot *die beste holländische Kamer*, een marmeren toilet met een houten zitting en met kleerhaken aan de muur. Door de keukenvloer naar voren te schuiven kijkt men in de kelder, die

Afb. 15. Met een chinoiserie-voorstelling beschilderde zijden bespanning voor een raam in de pronkkeuken van het poppenhuis. h. 14,8 cm.

door de 'bewoners' via een deurtje bij het aanrecht kon worden bereikt. Hier lagen houten biervaten met koperen kranen²³ en er bevond zich *nach der holländischer manier allerley Irrden geschier*.

De rechter benedenkamer wordt als *Seijkamer oder brunck stube* aangeduid. Het wederom door Voorhout geschilderde schoorsteenstuk toont *wie die Kindlein zum herrn Christo komen*. Ook hier weer blijkt deze voorstelling een directe relatie te hebben met hetgeen zich in het vertrek afspeelde. In een lijkstijl ligt een zeer natuurgetrouw weergegeven dood kindje opgebaard, waarnaar een vijftal kinderen onder begeleiding van een *Frantz Madame* komt kijken; een van deze jeugdige aanwezigen droeg een bij-

zonder klein ringetje met een robijn aan de vinger en een ander een fraai uitgevoerd kruisje. Dit droevige tafereel is weliswaar weergegeven op het schilderij van Appel (afb. 16), maar werd door het ontbreken van de poppen en het kistje met het overleden kind niet meer herkend. Het vertrek is ingericht met onder meer een zwart met goud gelakt kabinet, waarin zich *eine collection von den artigsten und kleinsten polirten Zornes oder schnecken undt schulpen oder muscheln* bevinden (afb. 17). Deze curieuze schelpenverzameling was bijeengebracht door iemand, die veertig jaar in Oost-Indië had verbleven. Als het meest bijzondere stuk, dat overigens niet meer aanwezig lijkt te zijn, wordt een schelp vermeld, *so das gesicht eines alten bärtigen Manns praesentiret*.

Achter deze kamer bevindt zich de bibliotheek met een *Tisch- und Schreib-Pulte*. De kasten waren gevuld met een aanzienlijk aantal in leer en perkament gebonden boeken van verschillend formaat.²⁴ Volgens de aan Von Uffenbach verstrekte informatie zouden deze *express zu diesem Poppenschanck in allen facultaten gedruckt* zijn; in werkelijkheid bevatten bijna alle nog aanwezige exemplaren echter bladzijden, die met stukjes van een landkaart of van prentjes beplakt zijn of met smalle stroken tekst uit *Den Hoveniers Almanach van Amsterdam* uit 1693. Een uitzondering hierop vormt één echt gedrukt boekje, met als titel *Gebede Boeck, t'Amsterdam Anno 1683* (afb. 18); het bevat de volledige teksten van het Onze Vader, de Tien Geboden en Psalm 105. Dit exemplaar, waarvan de hoogte 3,7 cm. bedraagt – *etwa 1,5 zoll hoch* –, werd speciaal aan Von Uffenbach ter nadere bezichtiging overhandigd. Ook ontving hij een niet bedrukt blanco boekje, *ein rohes exemplar*, voor zijn eigen bibliotheek ten geschenke.

Op de middelste verdieping was nog voorbijgegaan aan het voorhuis, waarvan de wanden met allegorische voorstellingen in grisaille beschilderd zijn. Deze *gemälde à couleur sombre* zijn volgens Von Uffenbach uitgevoerd door *Hochstatt (einem Discipel desz Laïres)*, met wie Jan Cornelis Hoogsaat bedoeld moet zijn.²⁵ Boven de gang was het *Cantor* gebouwd, waarin de boekhouder en

Afb. 16. Detail uit het schilderij van afb. 3. Kamer met daarin een opgebaard kind.

Afb. 17. Schelpenkabinet uit het poppenhuis.
h. 28,2 cm.

Afb. 18. In 1683 te Amsterdam gedrukt Gebede Boeck, uit de bibliotheek van het poppenhuis. h. 3,7 cm.

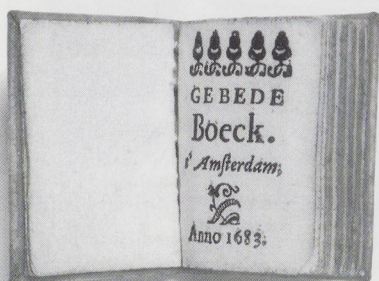

zijn hulpje met hun werkzaamheden bezig waren. Via het portaal hieronder keek men in een in de diepte perspectivisch verlopende tuin (afb. 19), *mit den artigsten parterien*, waarin kleine poppen rondwandelden; opgemerkt werd, dat de fontein waaruit water omhoog kon spuiten, helaas niet meer werkte. Deze tuin, die waarschijnlijk in een afzonderlijk kastje was ondergebracht en in de achterwand van het kabinet was opgenomen, is geheel verloren gegaan.

Hiermee was de rondgang door het poppenhuis tot een einde gekomen, waarbij bovendien de invallende schemering een verdere bezichtiging bemoeilijkte. Geheel conform de Duitse grondigheid werd voor het vertrek aan de gastvrouw verzocht om de tijdens het bezoek gemaakte aantekeningen en met name de Hollandse terminologie, die de

schrijver blijkbaar nogal komisch in de oren had geklonken, te corrigeren *weill alles accurat seijn solte*.

Hendrina Brandt, die enkele maanden na dit bezoek het ouderlijk huis zou verlaten vanwege haar huwelijk met Jan Andries Lentz, heeft er als een perfecte gastvrouw voor gezorgd, dat haar Duitse bezoekers niet alleen voortreffelijk geïnformeerd werden over het schitterende poppenhuis van haar moeder, maar zij verschaften hen met haar toelichting ook veel plezier. Zo stond zij bijvoorbeeld toe om bij een van de damespoppen de rokken op te lichten om te laten zien hoe deze *nach holländischer manier* een broek droeg. Alle kledingstukken en sieraden, die door de poppen werden gedragen, waren geheel overeenkomstig de werkelijkheid uitgevoerd en konden worden aan- en uit-

getrokken. Mejuffrouw Brandt vertelde dat zo nu en dan de was werd gedaan, waarmee zij volgens haar zeggen veertien dagen bezig was.

De gegevens over het befaamde poppenhuis van Petronella Brandt, die het reisverslag van de familie Von Uffenbach ons verschaft, zijn des te waardevoller omdat zij uit de mond van de dochter van de samenstelster konden worden opgetekend. Bovendien wordt – zij het helaas summier – een positief antwoord gegeven op de met betrekking tot dit meubel reeds eerder gestelde kernvraag of ook in Nederland Boulle-werk werd vervaardigd²⁶; aangezien de maker zich in Frankrijk in deze techniek bekwaamd moet hebben, toen hij daar voor het hof werkzaam was, zal hier overigens stellig sprake zijn van een uitzonderingsgeval, zo niet van een unicum.

Afb. 19. Detail uit het schilderij van afb. 3. Het voorhuis met het kantoor, en de tuin.

Over de datering van het poppenhuis biedt het verslag geen nieuwe informatie. Le Franc van Berkhey schreef in 1773, dat deze *kostbaare huishoudelyke Kas*, die destijds in het bezit was van Jan Hendrik Duisenberg en Alida Brandt, *omtrent een Eeuw geleeden* in opdracht van haar grootouders was uitgevoerd.²⁷ De meubelcatalogus van het Rijksmuseum gaat uit van een ontstaan omstreeks 1700. Mede vanwege de directe stilistische beïnvloeding vanuit Frankrijk lijkt een wat vroegere datering van het kabinet gerechtvaardigd. Naar alle waarschijnlijkheid moet Petronella Oortman kort na haar tweede huwelijk met Johannes Brandt in het voorjaar van 1686 met dit kostbare project zijn begonnen. De kast, waaraan volgens de hierboven reeds genoemde informatie drie jaar werd gewerkt, moet dan omstreeks 1690 voltooid zijn, waarna de eigenaresse stellig nog jaren bezig geweest zal zijn om de inrichting te completeren.²⁸

Noten

¹ Herrn Zacharias Conrad von Uffenbach, *Merkwürdige Reisen durch Niedersachsen Holland und Engelland*, I–III, Frankfurt/Leipzig 1753 – Ulm 1754.

² Zie over Z. C. von Uffenbach en zijn bibliotheek o.a. H. Voelcker, *Die Stadt Goethes; Frankfurt am Main im XVIII. Jahrhundert*, Frankfurt a.M. 1982, pp. 178–187; *Allgemeine Deutsche Biographie*, xxxix, Leipzig 1895, pp. 135–137 en *Katalog zu der Abteilung Bürgerliche Sammlungen in Frankfurt 1700–1830*, Historisches Museum Frankfurt 1988, p. 13.

³ Het manuscript wordt vermeld in *Die Handschriften in Göttingen*, III, Berlin 1894, pp. 297–298 (Uffenb. 46).

⁴ Enkele namen staan wat uitvoeriger vermeld in het gastenboek van Levinus Vincent, wiens collectie op 20 juli 1718 door het reisgezelschap werd bezichtigd; met dank aan de heer R. van Gelder, die mij deze gegevens verstrekte.

⁵ De auteur bereidt een becommentarieerde en geïllustreerde uitgave van dit manuscript voor.

⁶ Binnenkort verschijnt een uitvoerige publicatie over de poppenhuizen in het Rijksmuseum van de hand van mevrouw drs. J. Pijzel-Dommisse, die de restauratie en herinrichting intensief

heeft begeleid. Ik ben haar voor haar medewerking aan dit artikel veel dank verschuldigd.

⁷ Zie hierover de *Catalogus van meubelen en betimmeringen*, Rijksmuseum Amsterdam 1952, pp. 272–273; deze publicatie bevat op pp. 269–272 bovendien een uitvoerige beschrijving van het poppenhuis (cat.nr. 358; inv.nr. N.M. 1010).

⁸ I. H. v. E[eghen], 'Het poppenhuis van Petronella Oortman, huisvrouw van Jacob Brandt', *Maandblad Amstelodamum* 40 (1953), pp. 113–117.

⁹ H. Engel, 'Alphabetical list of Dutch zoological cabinets and menageries', *Bijdragen tot de dierkunde uitgegeven door 'Natura Artis Magistra' te Amsterdam* 27 (1939), p. 278 (nr. 329).

¹⁰ Volgens mejuffrouw Van Eeghen stond het huis in de Warmoesstraat tegenover de Oude Kerk (*op.cit.* (noot 8), p. 116). In Amsterdam draagt alleen het pand Nieuwe Uilenburgstraat 19 een gevelsteen met een stadsgezicht en het opschrift 'De Stad Franckfurt'; zie O. W. Boers, *De gevelstenen van Amsterdam*, Amsterdam 1992, nr. 434. J. G. Kam, *Waar was dat huis in de Warmoesstraat*, Amsterdam 1968 en de klapper op huisnamen van het Amsterdamse Gemeentearchief bevatten geen panden in de Warmoesstraat met een dergelijke naam.

¹¹ *Vier eeuwen Herengracht*, Amsterdam 1976, pp. 376 en 352. Ook diverse andere panden aan de Herengracht werden omstreeks 1700 voor bedragen tussen 20.000 en 30.000 gulden verhandeld; zie bijvoorbeeld pp. 330, 374 en 604.

¹² Omstreeks 1680 hebben enkele vanuit Parijs afkomstige meubelmakers-beeldhouwers zich in Amsterdam gevestigd, onder wie Adrian Gole en Jean Pelletier; zie hierover Th. H. Lunsingh Scheurleer, *Van haardvuur tot beeldscherm*, Leiden 1961, pp. 74–75.

¹³ Tot de in de loop der tijd wel eens verwisselde inventaris van de in het Rijksmuseum aanwezige poppenhuizen behoren ook poppen. Alleen een wikkkelkind met een fontangekapsel, dat enigszins afwijkt van de andere exemplaren, zou mogelijk afkomstig kunnen zijn uit het poppenhuis van Petronella Brandt-Oortman. Mededeling Jet Pijzel-Dommisse.

¹⁴ P. J. J. van Thiel e.a., *Alle schilderijen van het Rijksmuseum te Amsterdam*, Amsterdam–Haarlem 1976, p. 86 (inv.nr. A 4245).

¹⁵ Vermoedelijk was deze naar verhouding grote val, die door Von Uffenbach weliswaar als *meuszfalle* wordt aangeduid, eerder voor het vangen van ratten dan van muizen bestemd; zie

hierover E. M. Ch. F. Klijn, *Ratten, muizen en mensen; de bestrijding van ratten en muizen in het verleden*, Het Nederlands Openluchtmuseum Arnhem 1979, p. 45, afb. 66–67.

¹⁶ Zie de in noot 7 genoemde catalogus, p. 270.

¹⁷ I. G. Spassky, *The Russian monetary system*, Amsterdam 1967, p. 116; vergelijk afb. 91, 1–5 en afb. 103. Lange tijd kwam de waarde van een zilveren roebel overeen met 64 zilveren kopeken. Voor dagelijks gebruik kende men nog kleinere zilveren muntjes van circa 0,11 gram, polushka's geheten. Het poppenhuis in het Centraal Museum te Utrecht bevat vrijwel identieke zilveren kopeken, die daar behoren tot de inventaris van een penningkabinet; zie S. Muller, *Catalogus van het Museum van Oudheden*, Utrecht 1904, p. 253 nr. 60.

¹⁸ Zie over deze medicus J. J. Scherz, *Programma in exerquiis Joh. Daniel Bilger*, Argentorati (1732), Ast. 446; en *Nouveau dictionnaire de biographie Alsacienne*, (1984), p. 225. Met dank aan F. Schwicker van het stadsarchief te Straatsburg, die mij deze gegevens verstrekke. Hij wees mij erop, dat het op basis van de toenmalige dialecten zeer goed mogelijk is, dat de naam Bilger verbasterd werd tot Pirchel. Op 26 oktober 1711 werd Bilger samen met twee stadgenoten aan de Leidse universiteit ingeschreven onder de naam Johannes Daniel Pincher; zie *Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae*, MDLXXV–MDCCCLXXV, Hagae Comitum 1875, kol. 824.

¹⁹ Het schilderijtje, gesigeneerd I. V. Hout, is vervaardigd door de genre- en portretschilder Johannes Voorhout (1647–1723).

²⁰ De uit Augsburg afkomstige Christiaan Warenberg (1667–1747) heeft zich in 1696 als zilversmid in Amsterdam gevestigd; zie K. A. Citroen, *Amsterdamse zilversmeden en hun merken*, Amsterdam 1975, nr. 157, 640.

²¹ J. Fontein en A. L. den Blaauwen, 'Picturae Sinicae ac Surattanae van Petus Schenck sr.', *Bulletin van het Rijksmuseum* 12 (1964), p. 100, afb. 4.

²² De pomp heeft momenteel nog twee kranen, maar had er oorspronkelijk drie zoals ook Von Uffenbach schrijft.

²³ Vijf van deze *bier-fäszgen* zijn bewaard gebleven; van de bijbehorende koperen kranen zijn er nog slechts twee over.

²⁴ De banden van enkele van deze boekjes, waarvan het 'folioformaat' een hoogte heeft van 5,5 cm, zijn met fraaie vergulde ornamenten versierd.

²⁵ Jan Hoogsaat (1654–ca. 1725) was volgens Houbraken een van de beste leerlingen van Gerard de Lairese; A. Houbraken, *De groote schouburgh der Nederlantsche konstschilders en schilderessen*, III, Amsterdam 1721, pp. 333–334.

²⁶ R. Baarsen, 'The Court Style in Holland', in cat.tent. *Courts and Colonies; the William and Mary style in Holland, England and America*, New York e.a.p. 1988, p. 28.

²⁷ J. Le Franc van Berkhey, *Natuurlyke Historie van Holland*, III.3, Amsterdam 1773, p. 1340. Deze toenmalige eigenaresse Alida Brandt was een dochter van Jacob Brandt, de jongste broer van Hendrina. Nadat in 1762 haar ouders overleden waren, had zij het poppenhuis voor f 1.600,- uit de nalatenschap gekocht (zie I. H. v. E[eghen], *op.cit.* (noot 8), p. 117).

²⁸ Volgens een aan het eind van de achttiende eeuw verschenen publicatie over dit poppenhuis (*Beschrijving van een uytmuntendt konst-werk...*) zou hieraan 25 jaar zijn gewerkt. Wanneer deze mededeling op waarheid berust, dan heeft Petronella Brandt haar gehele verdere leven aan de completering van het poppenhuis besteed.